

Etika i književnost: moralni razvoj djeteta kroz motiv oprosta u "Pričama iz davnine" Ivane Brlić Mažuranić

Plenković, Cvijeta Veronika

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:092794>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-04**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA FILOZOFIJU**

Cvijeta Veronika Plenković

Etika i književnost: moralni razvoj djeteta kroz motiv oprosta u

„Pričama iz davnine“ Ivane Brlić-Mažuranić

(ZAVRŠNI RAD)

Preddiplomski studij: Filozofija/Povijest umjetnosti

Mentorica: doc. dr. sc. Iris Vidmar Jovanović

Rijeka, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. MORALNI RAZVOJ DJETETA	4
2. 1. POČETCI TEORIJA MORALNOG RAZVOJA - TEORIJA LAWRENCEA KOLHBERGA	5
3. SUVREMENI PRISTUP ODGOJNOJ ULOZI KNJIŽEVNOSTI.....	8
4. FILOZOFSKI ASPEKT OPROSTA	13
5. IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ I ODGOJNO-OBRAZOVNA INDICIJA.....	17
6. ANALIZE DJELA	21
6. 1. ANALIZA BAJKE „KAKO JE POTJEH TRAŽIO ISTINU“	22
7. ZAKLJUČAK	30
8. SAŽETAK	32
9. KLJUČNE RIJEČI.....	32
10. LITERATURA.....	33

1. UVOD

„Ali ja volim ostati u svojoj nesreći, a znati, da imam sina, negoli da mi dadeš sve blago i sve dobro ovoga svijeta, a da moram zaboraviti sina!" Kad je baka ovo izrekla, strahovito jeknu cijela dubrava, prestadoše čari u šumi Striborovoj, jer je baki bila draža njezina nevolja, nego sva sreća ovog svijeta. (...) Moli sin Boga i majku, da mu oprostite. Bog mu oprost, a majka mu nije ni zamjerila bila.“¹ (PID, str. 74)

Odluka bake iz bajke „Šuma Striborova“ intrigira čitatelja svojom nedvojbenom nesebičnošću. Mislimo li da zaista postoji svijet u kojem su nam sve nevolje draže od obitelji i ljubavi prema bližnjima? Bismo li i danas takav izbor očekivali, pa makar i u fantastičnom svijetu? Bismo li zaista bezuvjetno oprostili? Koncept oprosta jedna je od brojnih etičkih kategorija koja resi antologijsku zbirku „Priče iz davnine“ (1916.) najznačajnije hrvatske autorice dječje književnosti, Ivane Brlić-Mažuranić. Oprost je, smatram, vrlo važan i slojevit dio naše etičke dimenzije, upravo stoga jer nam je za onaj bezuvjetan, nesebičan oprost, koji oprimjeruje i bakina odluka u navedenom odlomku, potrebna itekako jaka emocionalna kultivacija i vaga u nama koja nam balansira vlastite i tuđe interese, dobro i, naposljetku, želju za samounaprjeđenjem. Budući da je oprost, dakle, dio i rezultat naših moralnih normi, problem oprosta može se promatrati iz šireg konteksta unutar suvremenih rasprava autora. Intuicija od koje polazim je spajanje svijeta etike i svijeta književnosti, točnije, pitanja možemo li o etičkim načelima, unutar kojih smo definirali i oprost, naučiti iz književnih djela? Možemo li se poistovjetiti s likovima koji praštaju poput bake koja prašta sinu i, što je najvažnije, možemo li poistovjećivanjem naučiti kada popustiti, oprostiti i s lakoćom ne tražiti pravdu i osvetu? Kako bih odgovorila na ova pitanja, polazim od autora poput Nussbaum, Baccarinija i Posnera koji su dali velik doprinos debatama o didaktičkim funkcijama književnog djela.

Upravo pisanje s, između ostalog, navedenom didaktičkom namjerom, poput onog Brlić-Mažuranić, prema mnogim se teoretičarima književnosti u praksi pokazalo kao tendencija koja je

¹ Sve citate iz bajki navodim prema izdanju I. Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*, Zagreb, Novo pokoljenje, 1950., uz naznaku stranice.

najčešće smanjila vrijednost književnog djela². Smatram da je tako iznimno bitno izdvojiti Ivanu Brlić-Mažuranić i zbirku „Priče iz davnine“ kao djelo autorice koja svjesno spaja svijet etičkih koncepata koji proizlaze iz odgoja i okoline sa svijetom kreativne dječje priče, pokazujući nam da će usprkos donekle očekivanih moralističkih elemenata u pričama i predvidljivosti u njihovoj etičnosti, ponuditi mladome čitatelju neočekivan, pustolovni način kroz koji uči njihovu primjenu u životu. Ona ima jasno formiran koncept grijeha i oprosta, čvrsto ga zastupajući kroz interesantan splet kulturoloških i jezičnih prostora. Kroz takve koncepte Brlić-Mažuranić progovara o svojim iskustvima izrazito naglašavajući kako ih je pisala upravo zbog njih samih, čega ćemo se više dotaknuti u poglavlju posvećenome Brlić-Mažuranić i njezinoj odgojno-obrazovnoj indiciji.

U radu sam se koncentrirala, dakle, na razmatranje doticaja etičke i didaktičke dimenzije u književnosti. Iako se etička kategorija, kategorija oprosta, krije u većini bajki zbirke „Priče iz davnine“, smatram da je ona posebno naglašena u bajci „Kako je Potjeh tražio istinu“, čija je analiza, zbog opsega ovog rada, detaljnija od ostalih bajki. No, pitajmo se, tko čita „Potjeha“? Kojoj čitalačkoj publici je on namijenjen? Sama nam autorica nudi odgovor na ovo pitanje - „Priče iz davnine“ pisala je za četicu svoje djece³. Moramo imati na umu da su etičke kategorije zaista opsežna i kompleksna tema, no pravo pitanje koje nam se ovdje postavlja jest kakav je prijam mlađe čitalačke publike, što će i koliko će dijete koje je tek na početku puta istrage svijeta moralnoga razvoja zapravo naučiti i izdvojiti kao potrebne i važne vrijednosti, koje će dalje usaditi u usvojene moralne norme, kroz bajke?

Kako teče razvoj i koliko zapravo dijete može razlikovati takve apstraktne pojmove prenesene kroz pisanu riječ, sažet ću kroz razmatranja u istraživanju moralnog razvoja, kroz istraživanja kognitivno-razvojnih modela Lawrencea Kohlberga. Zanimljivo je, stoga, napomenuti kako nam metodičari književnosti, poput Karol Visinko, ističu da ta ista čitalačka publika, ona dječja, teško razumije „Priče iz davnine“. Visinko ističe da, unatoč činjenici da su ove bajke godinama dio lektire za niže i više razrede osnovne škole, drži da „mnoga djeca njezine priče ne shvaćaju“⁴. Ističem, stoga, da je potreba za širinom interpretacije moralne

² Težak, Čudina-Obradović, *Priče o dobru priče o zlu*, 1996., 27.

³ Brlić-Mažuranić, *Autobiografija*, 1916., 183.

⁴ Visinko, *Dječja priča - povijest, teorija, recepcija i interpretacija*, 2009., 158-161.

tematike velik poticaj za pisanje ovog rada, u svrhu što opsežnije i detaljnije interpretacije u edukativnoj funkciji dječje književnosti, bajke.

Nakon uvodnog pregleda odabrane tematike, osvrnula bih se i na konstrukciju ovog rada. Ovaj rad imat će tri temeljna dijela koja ću kasnije supsumirati u analizu. U prvom dijelu baviti ću se svijetom moralnog odgoja djeteta kroz razmatranja Lawrencea Kohlberga, nakon kojeg slijedi poglavlje o tome koliku ulogu u moralnom odgoju i kultivaciji emocija ima književnost, što iznosim kroz razmišljanja Nussbaum, Baccarinija i Posnera. Zatim, u drugom dijelu, osvrćem se na pregled filozofskog aspekta oprosta, predstavivši promišljanja autora poput Holmgreen, Emericka i Griswolda. U trećem djelu, ističem biografski kontekst same autorice kako bismo jasnije dobili dojam pod kojim okolnostima ona piše zbirku, naglasili sukobe koji se bude u njoj kao u spisateljici i kao u majci, te kako bismo smjestili samu zbirku u vremenski period odrastanja njezine djece. Sama činjenica da Brlić-Mažuranić piše kako njezina djeca rastu nam dodatno potkrepljuje tezu da je zbirka pisana iz didaktičke namjere. Naposljetku, spojiti ću teze i stavove navedenih autora s primjerima u bajci „Kako je Potjeh tražio istinu“. Iznijet ću svoja promišljanja o podudarnosti stavova autora i prizora u bajci te njihovu didaktičku vrijednost koju prepoznaje mladi radoznali čitatelj.

2. MORALNI RAZVOJ DJETETA

Koliko i što točno znamo o moralnosti kod djece? Razumije li dijete apstraktne pojmove kao što su dobro i zlo, i prije svega, postoji li ispravna metoda odgoja i način predstavljanja definicije takvih pojmova koji su na neki način ovisni o situaciji u kojoj se nalazimo? Poznato je da su djeca u najranijoj dobi pretežno usredotočena na sebe, te teže poimaju tuđe potrebe i percipiraju njihovu važnost u odnosu na svoje. Dijete je vođeno svojim interesima kako bi se izazvao osjećaj ugone. Već sredinom druge godine života dijete razvija prve preduvjete za razvoj moralnog ponašanja, čiji je cilj ponašanje prema spoznaji *dobroga*⁵. Jedna od prvih socijalnih ovisnosti o okolini je ona koja se razvija s roditeljima, konkretno s majkom, čime se javlja potreba za pripadanjem zajednici i priznavanjem njene emocionalne važnosti. Iz prvih ostvarenih socijalnih odnosa, odnosa pripadnosti i socijalne ovisnosti, u djeci se razvija moralnost.

Pojam moralnog razvoja, za razliku od moralne prosudbe koja se definira kao razvoj shvaćanja onoga što jest, a što nije etički ispravno, odnosi se na proces promjena u shvaćanjima i načelima što jest, a što nije pravedno i socijalno prihvatljivo, a posljedično tomu, i dopušteno⁶. Tijekom moralnog razvoja oblikuje se naša moralna svijest (moralni standardi i norme). Tijekom odrastanja, dijete treba naučiti razlikovati dobro i zlo. Upravo su sukobi ovih dvaju svjetova česti u bajkama, u kojima su likovi podijeljeni na tako zvane *crne* i *bijele*, odnosno, predstavnike svijeta dobra i predstavnike svijeta zla, čime mladim čitateljima omogućuju razvitak moralnog senzibiliteta⁷. Razlikovanje dobra i zla moralno je znanje koje je preduvjet razvitka čovjekova moralnog ponašanja. Vrlo važnu ulogu u moralnom razvoju ima i okolina u kojoj se dijete nalazi. Okolina je jedan od glavnih izvora situacija iz kojih je u djetetu moguće probuditi trenutak prosudbe koji selektira ponašanja odgovarajuća (ili ne) moralnim normama. Na temelju takvih iskustva, dijete će naučeno moći primijeniti na razne situacije, regulirajući svoje ponašanje tako da korespondira postavljenim normama. Naglasimo da između moralnog razvoja i moralnog znanja postoji razlika, odnosno, veza između stečenog znanja koje se primjenjuje ponašanjem postiže se socijalizacijom i odgojem, jedno postaje posljedica drugoga, a kakva će se posljedica izazvati, ovisi o metodama odgoja kojima je čovjek izložen. Dijete će kroz razvoj graditi

⁵ Težak, Čudina-Obradović, 1996., 17-19.

⁶ Kljajić, *Psihologijski rječnik*, 2005., 273-274.

⁷ Visinko, 2009., 158-161.

samokontrolu, odnosno mogućnost odupiranja iskušenjima i kanaliziranje prioriteta vlastitih želja. Roditelji u prijenosu takvih informacija ipak imaju primarnu ulogu, pa tako i u regulaciji kakvoće okoline u kojoj se dijete nalazi. Važnost sadržaja, poput onih književnih, relevantnih za ovaj rad, koje se u odgojno-obrazovnom smislu predmeće djetetu, u spomenutom kontekstu osobito je naglašena.

2. 1. POČETCI TEORIJA MORALNOG RAZVOJA - TEORIJA LAWRENCEA KOLHBERGA

Najutjecajnije teorije u istraživanju moralnog razvoja upravo su kognitivno-razvojni modeli, koji naglasak postavljaju na razvoj moralnog rasuđivanja. Moralni je razvoj, u tom slučaju, usko povezan s kognitivnim razvojem, a moralne postupke kod djeteta najlakše ćemo razlučiti kroz njegovo znanje o moralu općenito i kroz sposobnost rasuđivanja. Moralni se razvoj odvija kroz nekoliko stadija tako da je svaki sljedeći stadij kvalitativno drugačiji, a tim navedeno, predstavlja integriranu cjelinu⁸. Iako je Kohlberg nastavio Piagetov rad čija je središnja tematika bila proučavanje primjene i razvoja svijesti o pravilima (kao i rješavanje moralnih dilema) s kojima se dijete susreće u njemu prisnom sustavu igre, postavio je najutjecajniji model moralnog rasuđivanja. Njegova se teorija ne odnosi u potpunosti na moralni razvoj djeteta, a razlikuje prekonvencionalni stupanj i postkonvencionalne stupnjeve koji se više tiču i karakteristični su za adolescente i odrasle. Kohlberg svoje shvaćanje o moralu temelji na pretpostavci da će naše rasuđivanje pronaći osnove u idealima pravde i jednakosti (jednaka dobrobit). Kao što je to činio i Piaget, Kohlberg je djecu izlagao raznim situacijama koje su okarakterizirane kao moralne dileme, a na temelju odluke djeteta u pojedinačnim slučajevima, bilježio bi stupanj njihova moralnog razvoja. Naglasak rado stavljam na izlaganje pojedinca slučaju, odnosno na misao da je u svakome od nas osobna motivacijska sila koja će nas voditi na putu naše odluke. Konačna verzija Kohlbergova bodovanja (vrednovanja) moralnih prosudbi razlikuje strukturu i sadržaj odluke. Stupanj moralnog razvoja formira se na definiciji ispravnog postupka uz navedene razloge zašto se postupak smatra ispravnim i poželjnim. Nadalje, kao što smo već naveli definirajući moralni razvoj, Kohlberg tvrdi da su se kod ispitanih dječaka razvijali određeni stupnjevi morala koji su se zatim pojavom sljedećeg (novog) stupnja

⁸ Kljaić, 2005., 273-274.

nadograđivali. Takvo što se najbolje može oprimjeriti preuzimanjem moralnih stereotipnih oblika ponašanja koje je dijete moglo vidjeti od roditelja. Pretkonvencionalni stupanj prvi je stupanj razvitka moralne misli, zatim slijede konvencionalni i postkonvencionalni stupanj.

Pretkonvencionalni stupanj okarakterizirat će uzorno ponašanje djeteta koje odgovara normama dobra i zla kulture iz koje dijete potječe. Takve će norme najbolje razumjeti kroz *regulacije* ponašanja putem kazne, nagrade ili usluge, što možemo nazvati prvom fazom pretkonvencionalnog stupnja, odnosno, heteronomna moralnost. Dijete se u toj fazi nalazi u položaju pokoravanja autoritetu upravo kako bi izbjeglo kažnjavanje, a pravila su za njih ustaljena i apsolutna forma⁹. Budući da ovdje prevladava strah od kažnjavanja, Kohlberg napominje da će prilikom moralnih dilema u formiranju *ispravne* misli djetetu pomoći usporedba vrijednosti života s materijalnom vrijednosti. Druga faza ovog stupnja je individualnost (na čemu se i temelji psihologova razradba moralnog razvoja) i instrumentalnost, gdje dijete prilikom procjene uvelike pridaje na važnosti svojim vlastitim interesima (razvijanje egocentričnosti). U toj fazi prevladava mišljenje da onaj koji pravedno postupa, postupa tako zbog zadovoljavanja vlastitih interesa. Ljudski se međudnosi poimaju uz pomoć primjene pravila „ako ti meni učiniš uslugu, i ja ću tebi“ ili „you scratch my back and I'll scratch yours“¹⁰. Kroz takav reciprocitet razvija se neka vrsta poimanja pravde.

Konvencionalna razina će biti karakteristična po konformaciji pojedinca društvenim pravilima. Kohlberg razinu oslovljava *good-boy-good-girl* terminom, podrazumijevajući moguće javljanje stereotipnih ponašanja. Razina se razvija kroz donošenje odluka usavršavajući ponašanje u socijalnim vezama. Dijete počinje razvijati pojam o društvu kao o funkcionalnoj cjelini unutar koje ono samo ima ulogu donošenja odluka i sudova, ali i o obitelji kao o njemu bliskoj cjelini. Cilj je postupati prema zakonima društva kako bi ono i sloga u njemu opstala. Društveni poredak ovdje je važniji od vlastitih interesa. U ovoj fazi učimo se prilagoditi drugima, a pravila koja slijedimo smatraju se ispravnima upravo jer ih je većina odredila takvima. Postupci nas vode do zadržavanja naklonosti i poštovanja drugih ljudi, formirajući lojalnu zajednicu. Naglasak ove faze itekako je na kompromisu, a ne na egocentričnosti, a takvo što, kao i mogućnost razmatranja situacije kroz stajališta drugih omogućuje nam ta naglašena društvena komponenta. Prema Kohlbergu, poželjno je savladati ispunjavanje vlastitih obaveza (uključuje i

⁹ Kohlberg, *The child as a moral philosopher*, 1968., 26.

¹⁰ Kohlberg, 1968., 25.

svijest o važnosti obaveza) i poštovanje autoriteta. Kako bi se pridonijelo zajednici, sudjelujemo i u poštovanju reciprociteta koji se temelji na sljedećem, i danas poznatom i odgojem usvojuvom pravilu: „Nemoj činiti drugima ono što ne bi htio da tebi drugi čine.“ Pravila se odnose na cijelu zajednicu, a ona se mogu prekršiti samo ako se sukobljavaju s drugom društvenom dužnosti¹¹.

Određivanje ispravnog postupka u postkvencionalnoj razini vrši se putem univerzalnih načela i pravila moralnosti. Pravila se odnose i na pojedinca i na autoritativno društvo. Kohlbergova posljednja faza moralnog razvoja utilitarističkog je tona i utemeljena je na univerzalnim etičkim principima i formama pravde (Cherry, 2019¹²) koji moraju štititi ljudska prava. Pojedinac je u ovoj fazi, smatra se, poštujući i korake prethodnih fazi razvio osnovna moralna načela na temelju kojih može procjenjivati ispravnost navedenih pravila. Važno je naglasiti društvenu komponentu ove faze koja je usmjerena na uvažavanje vrijednosti različitih stavova, kao i da su oni u društvu prisutni. Naglašava se da svi ljudi trebaju imati jednako pravo na svoje mišljenje i na postojanje. Moralne odluke, ako zakon krši osnovna utemeljena prava pojedinca, moraju se donijeti u skladu sa svojim osobnim vjerovanjima o poštenju i pravdi. Djeca (adolescenti) koja dostignu postkonvencionalnu razinu svoje će moralne prosudbe donositi na temelju razlikovanja apstraktnih principa zakona i moralnosti. Formiraju vlastiti vrijednosni sustav upravo kako bi se snašli u situacijama koje su opisane sukobljavanjem postavljenih zakona.

¹¹ Kohlberg, 1968, 29.

¹² <https://www.verywellmind.com/kohlbergs-theory-of-moral-development-2795071>
(pristupljeno 7. listopada 2019.)

3. SUVREMENI PRISTUP ODGOJNOJ ULOZI KNJIŽEVNOSTI

Martha Nussbaum, jedna od najznačajnijih autorica za promišljanja kojima se bavim u ovom radu, tvrdi da književno djelo može biti izvor moralnih pravila i da nam daje kvalitetnu podlogu za moralni razvoj. Književnost je za nju jedan od najprirodnijih i najbogatijih izvora promišljanja o filozofskim pitanjima etičke prirode jer nam može pružiti točnu traženu kontekstualnu specifičnost koja nadopunjuje znanje o nama dostupnim apstraktnim filozofskim pojmovima i nadalje, uči nas da je moral osjetljiv upravo zato jer je, kao odlučivanje, proces koji je podložan promjenama ovisno o kontekstu u kojem se (ili likovi u djelima) nalazimo¹³. Kako ističe:

„ (...) književnost svojom strukturom i načinom izražavanja daje osjećaj života koji je neuskladiv s viđenjem svijeta kakvo utjelovljuju tekstovi s područja političke ekonomije; a bavljenje književnošću oblikuje maštu i želje na način koji izokreće normu racionalnosti koju je ta znanost postavila.“¹⁴

Književnost za autoricu nije nimalo iracionalna jer podliježe emocijama, već je ta nota empatije, odnosno stvaranje veze sućuti i poistovjećivanje s likovima, ono što nas može prebaciti u drugu perspektivu, tim više, omogućiti nam da proživimo situacije koje možda u vlastitim realnim životima nikad ne bismo. Empatija je za nju vrsta razlučivanja u čemu se slaže s pojmom reflektivnog ekvilibrija koji nalazimo u Baccarinijevim promišljanjima¹⁵, o kojima će kasnije biti riječ; inspirirana maštom i kod nas postiže razvitak svijesti o društvu kao zajednici i njezinim problemima. Empatija pretpostavlja kritičko razlučivanje i nije nam dana sama po sebi. Nussbaum smatra da je empatija bez kritičkog razlučivanja slijepa, a kritičko razlučivanje bez empatije nehumano; postavivši takav balans, empatija nas navodi da promotrimo važnost

¹³ Nussbaum, *Love's Knowledge. Essays on Philosophy and Literature*, 1992., 23–24.

¹⁴ Nussbaum, *Pjesnička pravda*, 2005., prema Ćurković Nimac, *Etička kritika u književnosti. Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti*, 2012., 335.

¹⁵ Baccarini, *Reflective Equilibrium, Art and Moral Knowledge*; u: *Proceedings of the European Society for Aesthetics*, 2010., 20-33.

problema u kojima se ljudi i likovi mogu nalaziti¹⁶. Veza poistovjećivanja s likovima koja se razvija čitajući književna djela stvara se putem detalja i pojedinačnih iskustava likova, smatra Nussbaum, pa čitateljima književnost nudi širok spektar detalja koji su važni za izvođenje ispravnih etičkih sudova. Nussbaum želi istaknuti koliko je književnost zapravo korisna jer nas uči reagirati kroz život i kanalizirati emocije kao jedan od vrlo kompleksnih dijelova naše psihe. U skladu s time, želi istaknuti da su nam neka znanja dostupna samo putem emocija zbog snage reakcija koje one mogu potaknuti u nama. Emocije, osobito socijalne, poput empatije, tvrdi ona, imaju kognitivnu strukturu jer se javlja recipročnost znanja i emotivnog stanja. Kako bih opisano bolje potkrijepila primjerom, parafrazirat ću misao iz literature koju nudi Ćurković Nimac¹⁷. Emocija ljubavi jedan nam je od boljih primjera - volimo određene ljude zbog onoga što znamo o njima, ali isto tako želimo ih bolje upoznati zato jer ih volimo.

Nussbaum svoj interes za književnost kroz etiku gradi od osobne dimenzije etike, pa sve do političkih i društvenih komponenti koje mogu stvarati književnost¹⁸. Spomenutu činjenicu valja naglasiti kao uočljivu potku u stvaralaštvu Brlić-Mažuranić, koja se u brojnoj književno-teorijskoj recepciji povezanoj uz proučavanje njena rada istaknula kao činjenica u kojoj se svi slažu.

Elvio Baccarini također zastupa stav kako postoji mogućnost moralnog razvitka kroz umjetnička djela¹⁹. Iskustvo čitanja, primjerice, uvelike unaprjeđuje naše moralno znanje, no kako bismo se na ispravan način unaprijedili kada dođemo u susret s umjetničkim djelom, moramo unaprijed imati određena moralna vjerovanja i znanja. Potrebno je poznavati ono što koristimo za učenje i s čime se susrećemo, a znanje o pojedinom moralnom (ili ne) djelu pomoći će nam u daljnjim procjenama. Umjetnička djela imaju sposobnost prelaziti naše racionalne barijere, samim time, pokreću subracionalne procese izazivajući u nama novo iskustvo, tj. doživljaj situacije. Nadograđivanje našeg moralnog znanja dotiče pitanje senzibiliteta i mogućnosti percepcije, odnosno, sticanja uvida moralnih istina. U kontekstu rasprave o profinjenju moralnog senzibiliteta, Elvio Baccarini navodi metodu reflektivnog ekvilibrija oslanjajući se na filozofe poput Nöela Carrolla i Michaela Raymonda DePaula. Metoda

¹⁶ Ćurković Nimac, 2012., 336.

¹⁷ Ćurković Nimac, 2012., 327-342.

¹⁸ Ćurković Nimac, 2012., 338.

¹⁹ Baccarini, 2010., 20-33.

reflektivnog ekvilibrija (engl. *wide reflective equilibrium* - WRE), obrazlaže Baccarini u svome radu, jest metoda kojom postizemo koherenciju svih dužnosti, prava, propisa i vrijednosti u koja vjerujemo. WRE jest u jednom pogledu analiza unutar samog sebe koja se odvija koherencijom među trima vrstama sudova²⁰. Intuitivni moralni sudovi o pojedinačnim moralnim situacijama, moralne teorije i pozadinske teorije, sudovi su koje u toj metodi tretiramo kao najvažnije i samim time njihovo usvajanje i primjena u vidu epistemičke posljedice postupci su ove metode. Reflektivni ekvilibrij ravnoteža je koja se postiže u nama kako bismo naposljetku postali moralni autonomni djelatnici, odnosno, autonomija bi se postigla u trenutku kada postupamo u skladu s našim promišljenim moralnim uvjerenjima. Metoda koja je, prema Baccariniju, usko povezana za WRE je BR (engl. *balance and refinement*²¹) metoda. Temelji se na potrebi za dodavanjem formativnog iskustva u naša uvjerenja koja nam služe kako bismo usavršili naše spoznajne sposobnosti. Vježbanje moralne percepcije ključno je za naš moral, a vježbe se nalaze u životnom iskustvu kao obliku formativnog iskustva²². Prema tome, iskustva koja pružaju umjetnička djela, iskustva su koja mogu izoštriti naš reflektivni ekvilibrij upravo zato jer umjetnost može biti adekvatna i jaka zamjena za ona iskustva koja u svojim životima ne bismo mogli iskusiti. Kada pristupamo formativnom iskustvu moramo biti racionalni, ali i kritički kako se ne bi ponijeli regresivnim iskustvima. U tom slučaju, važno je naglasiti kako se metoda ekvilibrija temelji na profinjenju i ravnoteži koju mi određujemo i kanaliziramo kroz posljedice. Jednostavnijim rječnikom, ni jedan stav nam nije niti ne mora biti nametnut, uvijek imamo vremena razmisliti o njemu i hoćemo li ga usvojiti kao pravilo ili slučaj kojim ćemo se kasnije voditi.

Zaključno, prije svega, smatram, bitno je razumijevanje kao spoznajna sposobnost koja nam omogućuje da na smislen i razumljiv način primjenjujemo apstraktna znanja. Samim time već usvojenim znanjima lakše ćemo analizirati sljedeće slučajeve koje ćemo balansirati u smislu razrade onoga što već znamo i povezivanja novih dijelova raznovrsnih iskustava. Autonomni smo u takvom postupku jer smo sami sebi moralni autoritet i uvijek možemo sami odlučiti pristaje li nam novi set vjerovanja onom već usvojenom.

²⁰ Baccarini, 2010., 22.

²¹ Prema M. DePaul, *Balance and Refinement: Beyond Coherence Methods of Moral Inquiry*, 1993.

²² DePaul, 1993.

Za razliku od navedenih, postoje filozofi i književni teoretičari koji se protive teoriji kultivacije etičkih načela kroz umjetnička djela. Uzmimo za primjer pravnika, autora mnogih djela širokog raspona tema i pragmatičara u filozofiji²³, Richarda Posnera, koji tvrdi da književnost moramo ponajprije gledati kroz estetsku dimenziju. Ne smatra da je književni diskurs potreban u području pravnih rasprava jer smatra da nam značenje koje autor u djelu daje nije dostupno. Romani mogu biti shvaćeni samo u svom određenom kontekstu i korisni na osobnoj razini. Književnost nas, prema Posneru, ne čini nužno boljim ljudima i zato daje prednost zabavnoj ili odgojnoj funkciji književnosti. Nužno je da se moral odvoji od estetike, a briga za ostvarivanje estetske dimenzije ipak potiče iz naše moralnosti. Autorova kritika bazira se na tvrdnji da kulturna razvijenost nekog područja ili zemlje ne mora implicirati i na moralni doseg njezinih članova²⁴. Oni više obrazovani članovi prema tome nisu i moralno superiorniji. Za primjer, Posner navodi Njemačku, čiji je kulturološki doseg nije spasio od nacionalsocijalizma, već je kultura stvarala plodno tlo za diktatorske režime²⁵ i postala oruđe za dehumanizaciju drugih. Čitatelji bi trebali kontrolirati svoje moralne sudove jer je moralni sadržaj koji nudi književnost zapravo piščevo stajalište koje ne mora uvijek biti ispravno i, nužno, vodilja u formaciji vlastitog mišljenja. Ne prihvaća tvrdnju da nas književnost čini moralnijima, no zastupa stav da nas književnost može činiti mudrijima jer nam daje uvid u društvenu prirodu ljudi i interakcija. Skeptičan je o tvrdnji da ljudi iz fiktivnog svijeta mogu izvući zaključke o moralu koje će primijeniti kao lekcije o životu. Kao i Nussbaum, slaže se da nam imaginativni svijet književnosti može ponuditi emocionalne odgovore, u smislu proširenja intelektualnog horizonta, koje u odnosu na naše iskustvo realnog života nikada ne bismo ni dobili, jer se nikada nismo našli u nekim situacijama. Posner ipak tvrdi da je to intelektualno proširenje usmjereno na učenje izbjegavanja nevolja ili postizanja sreće, prije nego na moralno uzdizanje. Čitanje tuđih stavova i misli o životu može nam samo više pojasniti i definirati naše stavove, no takvo što ne odnosi se na moralne svrhe. Zadovoljstvo koje nam pruža umjetnost, pa tako i književnost, nije ono moralno, ne oplemenjuje nas već obogaćuje svojom terapijskom

²³ Ćurković Nimac, 2012., 330; kao pragmatik, Posner zastupa moralni skepticizam jer smatra da je moralni progres nemoguć (prema Rorty, *Dewey and Posner on Pragmatism and Moral Progress*, 74/3 (2007), 915–927.)

²⁴ Ćurković Nimac, 2012., 332.

²⁵ Ćurković Nimac, 2012., 332; Posner se, navodi autorica, pozivao na Hartmanovu tvrdnju o estetskom zadovoljstvu buđenja agresivnih ambicija kao posljedici nacionalsocijalizma (Ćurković Nimac prema Hartman, *Is an Aesthetic Ethos Possible? Night Thought after Auschwitz*, 1994.)

ulogom razotkrivanja tko smo zapravo²⁶. Posner zaključuje da je kriterij za vrednovanje umjetničkog djela onaj estetski, ne moralni, moralni sadržaj nema težinu za vršnoćom i autorovi biografski elementi iznošenja moralnih stavova mogu biti samo distrakcija.

²⁶ Ćurković Nimac, 2012., 334 - prema Posner, *Against Ethical Criticism*, 1997., str. 74.

4. FILOZOFSKI ASPEKT OPROSTA

S obzirom na to da se u radu tematizira odgojna svrhovitost bajke, koja se očituje na mnogo moralnih dimenzija, u ovom ćemo se poglavlju osobito osvrnuti na filozofski aspekt oprosta i čina opraštanja. Stoga, poglavlje koje slijedi donosi pregled filozofskog razmatranja oprosta, pomirenja, ljutnje i emocija povezanih s prijestupima koje rezultiraju oprostom. Što znači za nas oprostiti i koje odgojne vrijednosti ima oprost, kroz svoja su razmišljanja prenijeli neki od sljedećih autora koji tematiziraju koncept oprosta. Kao što mnogi autori nalažu, pa tako i Margaret R. Holmgreen, nemamo u potpunosti kontrolu nad vlastitim mislima i emocijama. Upravo stoga, kada se oprost kao proces internog promišljanja razvija u nama, ne očekuje se da ga izvršimo na naredbu. Autorica, iščitavajući Scarrea²⁷, zaključuje da nemamo dužnost opraštati, već je to naša odluka. Osoba koja se o nas ogriješila čin oprosta zaslužuje kao našu velikodušnost.

„Ako imamo nesavršenu dužnost oprostiti, onda prijestupnik nema pravo na naš oprost i naš oprost je u svojstvu dara.“²⁸

Prema Kantu, ističe Holmgreen, ovakav stav je kontradiktoran. U „Osnivanju metafizike ćudoređa“, navodi dužnosti pomaganja drugima i razvijanja osobnih talenata kao jedne od primarnih. Nemoguće je ispuniti navedene imperATIVE u potpunosti, pa tako, biramo na koji način ćemo ih provoditi. Situacija se, ključno, kod oprosta prema autorici mijenja. Za većinu, pokazalo se, nemoguće je oprostiti svaku pogrešku koja je u nama izazvala otpor i frustraciju. Nadalje, čini se kontraintuitivno zaključiti da možemo, na temelju osobnih preferencija i subjektivnih doživljaja birati u svakom slučaju kome ćemo, a kome nećemo praštati, dok se po istom kriteriju čini vrlo lako odabrati kome, a kome ne pomoći i na kojim talentima na sebi poraditi.

Autorica smatra da je oprost čin koji pomaže jednako onome kojemu je oprašteno i nama koji smo se odlučili za oprost. Tako oprost nije žrtva koju činimo, već baza za rad na sebi i drugima. On daje osjećaj zadovoljstva i postignuća. Kao i Barrett Emerick, zalaže se da je oprost ujedno vještina i postignuće u kojem vježbamo aktivno pridavanje manje vrijednosti negativnim emocijama u korist moralnog napretka i razloga. Oprost je, dakle, prema Emericku, negirati

²⁷ Scarre, *After Evil: Responding to Wrongdoing*, 2004.

²⁸ Holmgreen, *Forgiveness and Retribution: Responding to Wrongdoing*, 2012., 52.

ljutnju i frustraciju prema onome koji je sagriješio. Ljutnjom pokazujemo da smo osoba koja je svjesna svojih vrijednosti i koja, sukladno tomu, zaslužuje i određeno i očekivano ponašanje. Komunikacijom kroz ljutnju priznajemo krivca kao moralnog djelatnika, čime još manje, dižući ga na višu razinu, očekujemo krivo ponašanje²⁹.

Oprost je prema autorima jednostran, a može biti racionalan ili iracionalan. Opraštamo, kako smo već spomenuli u korist sebe samih. Drugim riječima, definirajući oprost kao pridavanje manje važnosti negativnim emocijama u korist moralnih razloga, ne smijemo zaboraviti da, dajući negativnim emocijama prostora, možemo snositi posljedice. Ljutnja nas može izjedati, tuga introvertirati, a strah imobilizirati. Opraštanje, bilo ono i u moralno upitnim situacijama, otvarajući prostor za učenje i nadogradnju moralnih stepenica, pripomaže i onima koji opraštaju i onima koji su pogriješili. U odlukama jesu li neki stavovi moralno prihvatljivi ili nisu i jesu li neki pristupi vrijedni oprosta, svoje temelje pronalaze ispravna kognitivna prepoznavanja moralno važnih osobina određenih situacija. Ovisno o situaciji, javit će se afektivne i motivacijske komponente u nama kako bismo odlučili kako moralno postupiti. Ako usuglasimo znanje kako reagirati u skladu s tim afektivnim i motivacijskim silama s razlučivanjem moralno važnih osobina određenih situacija, drugim riječima, ako spoznamo odnos emocija i reakcija u određenim situacijama, prepoznat ćemo slučajeve u kojima je oprost moguć.

U konačnici, zaključuje Holmgreen, čini se da nemamo razloga vjerovati da je čin bezuvjetnog, iskrenog oprosta nespojiv s poštovanjem morala, pod uvjetom da možemo pokazati da je moralno ispravno odvojiti grijeh od grješnika. Kad ispituje zlo, i pažljivo razmišljamo o počinitelju, dolazimo do zaključka da je, dok je sam čin nešto loše, počinitelj osoba odvojena od čina koji je počinila (tj. počinitelj i sam čin su dvije odvojene stvari). Shvaćamo da se možemo oduprijeti činu zla u istom trenutku kada se prema počinitelju kao osobi ponašamo s poštovanjem, pokazujući suosjećanje i istinsku dobru volju.

Charles Griswold zastupa pak stajalište da je oprost proces koji se odvija između više osoba i uključuje zatišje ljutnje i prestanak nagona za osvetom u korist ispunjavanja šest uvjeta za oprost. Prvi od tih koraka sastoji se u tome da onaj koji počinio zlo pokazuje da više ne želi stajati sam kao autor tih nedjela. To jest, on mora priznati, kao prvo, da je on odgovorni činilac određenih djela u pitanju. Nepreuzimanje odgovornosti je negiranje ili izbjegavanje osnovne i

²⁹ Strawson, *Freedom and Resentment and Other Essays*, 1974.

relevantne istine o određenoj stvari, i to ne samo da predstavlja uvredu učinjenoj povredi što se tiče žrtve, već i podliježe mogućnosti uvjerenja da se počinitelj neće samo okrenuti i, kada mu situacija dopusti, opet ponoviti nedjelo. Oprostiti bi tada značilo prijeći preko toga (razlika *to forgive* i *to condone*).

Drugi se korak sastoji u tome da osoba treba odbaciti svoja nedjela (i priznati da su ona loša) i na taj se način odreći pomisli na ponavljanje počinjenih nedjela. Ovo odbacivanje (pod pretpostavkom da je iskreno) je korak kojim osoba pokazuje da više nije ona 'ista osoba' koja je počinila zlo, jer je to počinila ona osoba otprije (osoba koja je prije priznavanja sebe samoga, ali i svjesnog odbacivanja kao autora nedjela), i na neki način ona (osoba) više prihvaća nego što poriče ta djela. Povezanost ovih dvaju činova čini se u prvi mah nemogućom; pojedinac prihvaća odgovornost da je počinio X djelo i isti taj pojedinac negira dio svojega ja koje je X djelo počinilo³⁰.

Treće, počinitelj nedjela mora iskusiti i iskazati žaljenje što je nanio povredu određenoj osobi; u našem paradigmaskom slučaju, ističe Griswold, ovaj izraz žaljenja bit će iskazan strani koja je pretrpjela uvredu. Na taj način iskazivanje žaljenja treba biti određeno, a ne samo da se njime priznaje zla narav počinjenoga djela, žaljenje treba biti konstruktivno, u smislu da je oplemenjeno suosjećanjem i iskrenošću. Ovo obraćanje predstavlja neizostavno priznanje da počinitelj uvrede shvaća da je dužan pokazati poštovanje prema osobi koja je pretrpjela naneseo zlo. Napomenimo da počinitelj ne treba samo osjećati žaljenje zbog počinjenoga nedjela i kajanje, već to mora i reći osobi koju je povrijedio. Oprost je djelo i čin saobraćanja, i u tom je smislu on i retorički čin. Oprost prema autoru postoji s ciljem da uvjeri i autora nedjela i onoga koji izražava oprost da su žrtvine emocije jednako vrijedne kao i počiniteljeve, te da se počinitelj postavi u sličnu, prema mojoj interpretaciji, ranjivu poziciju kao i žrtva. Ova tri uvjeta ukazuju da je sjećanje esencijalno za čin oprosta (pretpostavka je da se ovdje radi o oprostima za počinjena djela u prošlosti, a ne o nekom budućem praštanju za moguća buduća djela). Ispravno i točno sjećanje je neodvojivo od povezanosti s istinitošću stvari.

³⁰ Premda ovdje ne planiram ulaziti u izuzetno složen problem teme osobnog identiteta, intencija mi je dovesti nas do zaključka u kojem je osnova odbacivanja o kojemu govorimo ustvari ovisna o prepoznatljivom kontinuitetu sebe/ja, jer u suprotnome moralni čin koji bi počinitelj nedjela trebao poduzeti da bi dobio oprost ne bi bio moguć (on bi jednostavno prema autoru rekao nešto što je jednako tvrdnji „to nisam bio 'ja' koji je počinio zlo, imao sam šizofreničnu epizodu“ i na taj način stvorio osnovu za ispriku).

Četvrto, počinitelj se mora obvezati da će postati osoba koja neće nanositi povrede, i ta odluka treba biti vidljiva kroz djela, a ne samo kroz riječi. Tada će odbacivanje njegovoga „ja iz prošlosti“ postati uvjerljivo, i njegov je zadatak da ga takvim i učini, jer je na samoj osobi da podnese taj teret onoga što je obećala. Stoga „čin“ oprosta nije samo retorički (u smislu kakvom smo upravo iznijeli), i nije samo pitanje mijenjanja osjećaja. Ova četiri koraka predstavljaju preduvjet pokajanja neophodnog za uvjerljivo traženje oprosta. Naravno, čitajući literaturu, zaključujem da u dosadašnjim koracima pretpostavljamo da je osoba koja čini nedjelo zatražila oprost.

Oprost shvaćen na ovaj način nije pokajanje, budući da pokajanje zahtijeva da počinitelj nedjela ne samo preuzme odgovornost za svoja nedjela počinjena u prošlosti, već i da se popravi.

Peto, počinitelj mora pokazati da razumije, sa stajališta povrijeđene osobe, povredu koju joj je prouzročio. To znači da treba poslušati žrtvinu priču i razumjeti je, pokazujući sažaljenje. Kao što tvrdi i Nussbaum, proživjeti emocije druge osobe izrazito je korisno u konstrukciji novih individualnih vrijednosti. Počinitelj mora pokazati 'suosjećanje' tako da se stavi u položaj osobe koju je povrijedio, i da shvati što znači za povrijeđenu osobu naći se u toj situaciji. Počiniteljevo obraćanje kojim izražava žaljenje bi trebalo pružiti neku vrstu pripovijesti koja bi objasnila kako je došlo do toga da počini nedjelo, kako to nedjelo ne odražava njegovu cjelokupnu osobnost, te kako za svoj postupak zaslužuje odobravanje. Osoba treba imati razumijevanja i ponuditi objašnjenje koje neće biti izmišljeno niti će biti isprika, a sve to stavlja nedjelo, kao i ja koje ga je počinilo, u određeni kontekst. Ovaj zahtjev za davanjem objašnjenja šesti je uvjet za ostvarivanje oprosta.

5. IVANA BRLIĆ-MAŽURANIĆ I ODGOJNO-OBRAZOVNA INDICIJA

O načinu na koji se iz građanske i obiteljske žene Ivana Brlić-Mažuranić pretvorila u autoricu najpoznatije zbirke umjetničke bajke u hrvatskoj književnosti i uopće najpoznatiju autoricu hrvatske dječje književnosti doznajemo ponajviše iz njezine „Autobiografije“³¹ i autobiografskih zapisa³². Njihovim pomnijim čitanjem možemo pratiti njezin život od najranijeg djetinjstva do prvih književnih djela, te utjecaje koje su na njih izvršili njezina okolina, obitelj, naobrazba, ali i njezina lektira i pisana riječ uopće. Odsjaj svega navedenoga utjecat će u njezinoj budućnosti na razvoj kompleksne književne ličnosti naklonjene oživljavanju slavenske mitologije i domaće tradicije, koja naše interese i divljenja mami i dandanas. Ugledna i priznata umjetnica, prva (dopisna) članica JAZU-a, požrtvovna majka i odana supruga ostavila nam je u kulturološko nasljeđe i brojne biografske materijale, dio kojih namjeravam uvrstiti u ovaj rad i detaljno ih opisati, kako bismo predočili jedan od glavnih razloga nastajanja znamenite zbirke koju ćemo dijelom interpretirati – „Priče iz davnine“.

Kada sagledamo život autorice i spomenutu autobiografsku građu, jasno je da se ne radi o iznenadnom otkriću poriva i talenta za pisanje, on je kao takav sazrijevao i razvijao se, izgrađivši od sanjarske djevojčice istinsku književnicu. Rođena u Ogulinu 18. travnja 1784. odrastala je u obitelji slavnog imena Mažuranić. Kultura odgoja građanske obitelji, odgoja kod kuće i umjetničko nasljeđe koje baštini svojim podrijetlom, kao i intelektualna okolina u kojoj se kretala, elementi su koji su nam ključni u razvitku njezina izraza. Osoba koju je obožavala i redovito posjećivala bio je njezin djed, ban i pjesnik Ivan Mažuranić, poznat u povijesti i kao *ban pučanin*. Svoj dnevnik Brlić-Mažuranić prestaje pisati na svoj 18. rođendan kada se udaje za Vatroslava Brlića i seli u Slavonski Brod. Već kao mlada djevojka primjećuje...

„Moja velika želja da kadgod tiskom izađe bilo što bilo što iz mojeg pera, bila je već rano potiskivana drugim, vrlo jakim čuvstvom; moje me je naime razmišljanje rano dovelo do zaključka, da se spisateljstvo ne slaže s dužnostima ženskim.“³³

³¹ Brlić-Mažuranić, 1916.

³² Brlić Mažuranić, *Izabrana djela 1* i Mažuranić, *Dobro jutro, svijete (dnevnički zapisi 1888. - 1891.)*, 2010.

³³ Brlić-Mažuranić, 1916., 179.

Njezino literarno nadahnuće bilo je potisnuto sve do trenutka kada je, finom intuicijom vođeno, konačno bilo pozvano kao pomirenje i poziv da oplemeni svijet djetinjstva i odrastanja spisateljčine djece, kao savršeno uklopljena spona³⁴. Kada su njena djeca narasla do te dobi da ih počinje zanimati književnost i čitanje, u kojoj ih čitanje može oblikovati i naučiti, počinje s radošću uviđati da tako može ispuniti jednu od svojih zadanih dužnosti, dužnost majke koja voli, koja je primjer i koja progovara kroz najdraži joj izraz. Podvezavši, dakle, svoju želju za pisanjem čuvstvom dužnosti, kao gubitnicu u sukobu potrebe za stvaranjem i obiteljskim obavezama majke i bračne partnerice, Ivana Brlić-Mažuranić zapisuje induktivnu misao, kojom iskreno i jasno obrazlaže put koji ju je vodio do književnice i poticaj da njime krene.

„Kad je počela dorašćivati četica moje djece i kad se je u njih pojavila običajna u to doba želja za čitanjem – učinilo mi se ujedanput da sam našla točku gdje se moja želja za pisanjem izmiruje s mojim shvaćanjem dužnosti.“³⁵

Od tog trenutka, pa sve do svoje smrti, autorica će nastaviti pisati, stavljajući uvijek djecu, obiteljske obaveze i dužnost na prvo mjesto. Od 1902. ona piše, a tematika njena djela povezana je usko s uzrastom njezine djece, stoga, u početku njezine umjetničke karijere nalazimo dječje pripovijetke i pjesme (dvije zbirke pripovijedaka i pjesama za djecu „Valjani i nevaljani“ i „Škola i praznici“). Slijedi zatim najznačajnije razdoblje, od 1913. do 1916. godine, kada pažnju mladih, radoznalih skreće romanom za djecu „Čudnovate zgode šegrtu Hlapića“ (1913.), no onda, 1916. nastaje zbirka bajki „Priče iz davnine“, glavno djelo najvišega umjetničkog dosega i svjetske slave kojim pokazuje interes za elementima fantastike, kršćanskih imperativa i slavenske mitologije. Virtuozna zbirka prevedena je na mnoge svjetske jezike i predstavlja klasično djelo svjetske književnosti za djecu. Prvo izdanje „Priča iz davnine“ izlazi 1916. godine kao zbirka od šest bajki s ilustracijama Petra Orlića (bajke „Kako je Potjeh tražio istinu“, „Ribar Palunko i njegova žena“, „Regoč“, „Sunce djever i Neva Nevičica“, „Šuma Striborova“, „Bratac Jaglenac i sestra Rutvica“) dok bajke „Lutonjica Toporko i devet župančića“ i „Jagor“ dodaje čak deset godina kasnije, u trećem izdanju. U kontekstu opisa odgojne i obrazovne funkcije ovih bajki

³⁴ Grakalić Plenković, Šepić, „*Dospijeće do pisanja – autobiografski tekstovi Ivane Brlić-Mažuranić i Povijest mog života George Sand*“, 2015.

³⁵ Brlić-Mažuranić, 1916., 183.

iznimno se važno osvrnuti na poticaj i poriv za pisanje koji se u književnici javio upravo povezan uz odrastanje njezine „četice djece“ koju spominje u „Autobiografiji“, napisanoj uoči izlaska zbirke „Priče iz davnine“, u proljeće 1916. Sugerira višegodišnje nastajanje bajki, jer su u vrijeme kada je zbirka objavljena njezina djeca već odrasli mladi ljudi, od kojih najmlađa kći Zdenka ima 17 godina, najstarijoj Nadi je 23 godine, a Neva će se tek roditi 1917.³⁶

Ove činjenice zanimljive su u kontekstu moralne problematike koja se u bajkama tematizira. Ljudski likovi često su tipizirani, kao što je uobičajeno u klasičnoj bajci³⁷: starci, unuci, ribari, pastiri, pastirice, majka, sin, predstavnici vladarske hijerarhije. Iako nisu čudesnog podrijetla, njihova moć leži u individualnim moralnim osobinama koje nose koje su bez imalo sumnje, ovdje kako bi nas uvele ka trenutku uživanja i vlastitog suda. Bezimenoj nijemoj ribarevoj ženi to je vjernost („Ribar Palunko i njegova žena“), vjera i sveti oganj djedove su moći („Kako je Potjeh tržio istinu“), a ljubav starici majci („Šuma Striborova“). Njihovi postupci naglasit će autoričine etičke poruke (većinom vođene duhom kršćanstva) poput biblijskih parabola. Poticaj, nagrađivanje, ohrabrivanje, strpljivo podnošenje zla kao ukazivanje na nužnost prihvaćanja dužnosti, primjećujemo primjerice u postupcima majke u „Šumi Striborovoj“. Jagor će, kao i sva djeca (Jagor, Jaglenac i Rutvica), pomoću bezazlenosti, nevinosti od grijeha i skromnosti pobijediti sva iskušenja. Palunkova žena u bajci „Ribar Palunko i njegova žena“ pokazuje nam da ljubav prema vlastitom djetetu i vjernost prevladavaju sve nevolje. U pristupu ženskim likovima, a ponajviše odnosu prema dječjim likovima naslućuje se detaljno razrađen koncept majčinstva, a čitatelju se nameće nezaobilazna misao o tome kako je razvidno da je zbirku pisala žena i majka, jer nitko ne voli kao ona. Koncept ženskog širi se progovarajući kroz profile brižne majke, zaštitničke sestre i vjerne žene koje zajednički povezuje autoričina intencija da mladog čitatelja nauči osnovnim životnim vještinama u otkrivanju prepoznavanja trajnih vrijednosti. Tako će se etičke poruke temeljene na motivu vjere i oprosta kao jednog od temelja kršćanstva postaviti u suprotnost s ljudskom neslogom, zlobom, zavisti i težnjom k materijalnom. Zaključimo tako poglavlje mišlju Dubravka Jelčića koji sukladno s navedenim tvrdi kako je etika autorice potaknuta i nastala prirodom odluka u kojoj se nalazila, spajajući tako njezine osobne, one intimne interese, s dužnostima.

³⁶ Usp. Zima, Ivana Brlić Mažuranić, 2001.; Zima, *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić-Mažuranić*, 2019.

³⁷ Pintarić, *Umjetničke bajke – teorija, pregled i interpretacije*, 2008, 9.

„Cijeli njezin etički kodeks, koji uključuje ljubav i pravdoljubivost, hrabrost i čestitost, milosrđe i krotkost, ponos i u svome siromaštvu te vjeru u sebe - sve to počiva na jednom načelu i proizlazi iz njega, a to je načelo dužnosti (...) dužnosti shvaćene ne samo u praktičnom značenju te riječi nego i u višem etičkom smislu.“³⁸

³⁸ Jelčić, *Etičke i estetičke dimenzije u djelu Ivane Brlić-Mažuranić*, 1970., 114.

6. ANALIZE DJELA

Prije no se detaljnije posvetimo promišljanju o mogućnostima moralnog razvoja, konkretnije motivu oprosta u bajkama zbirke „Priče iz davnine“, valja naglasiti da je oprost motiv prisutan u svim bajkama.

U bajci „Jagor“ motiv oprosta povezujemo uz glavnog junaka, malog Jagora, i njegova oca kojem je oprostom poklonjen božji sud kao nagrada za žrtvovanje i svjesno pokajanje u spoznaji o vlastitom zanemarivanju sina. U „Šumi Striborovoj“ motiv oprosta vrlo je snažno naglašen, štoviše, radi se o središnjem motivu koji se razmatra kroz odnos majke i sina, kao najbliži odnos roditelja i djeteta, u kojem majka nesebično oprašta sve sinove grijeha, i male i velike, od gluposti do pokušaja nasilnog i svirepog ubojstva starice. Ne zamjerivši uopće sinu, starica i majka nas uči da joj je „draža njezina nevolja, nego sva sreća ovog svijeta“ (PID, str. 74). U bajci „Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica“ zanimljiv je detalj o oprostima zlim vilama Zatočnicama koje, ne ispunivši svoju zadaću da ubiju dijete, nestaju kao posljednje od svog vilinskog roda. U tragičnosti njihove smrti, oprostom im je dopuštena posljednja želja. „Svaka [je] izabrala, kako je mislila, da je najljepše umrijeti.“ (PID, str. 103). U bajci „Ribar Palunko i njegova žena“ motiv oprosta snažno povezujemo uz nesebičnost majke i supruge i požrtvovnost kojom pobjeđuje kraljevstva i nemani bezimena Palunkova družica. Njezina snaga izvire iz ljubavi i – oprosta, kojima ponovno okuplja svoju obitelj. U bajci „Sunce djever i Neva Nevičica“ saznajemo da je sposobnost oprosta dar koji nemaju svi; zla i prevrtljiva Mokoš ne može oprostiti neposluh Nevi Nevičici, pa će djevojku samo vlastita plemenitost obraniti od zlopamćenja Sunčeve dadilje Mokoši.

S obzirom na to da se motiv oprosta, kako pokazuju primjeri, može iščitati i interpretirati na mnogo mjesta u bajkama, držim da je najjasnije u okviru tematike ovog rada izdvojiti primjere bajki u kojima motiv oprosta autorica tematizira s osobitim naglaskom. Stoga ćemo se u ovom poglavlju analizom s osobitim osvrtom na bajku „Kako je Potjeh tražio istinu“ i spojiti svijet moralnog razvoja i čina opraštanja.

6. 1. ANALIZA BAJKE „KAKO JE POTJEH TRAŽIO ISTINU“

„ Eto, eto, sad će mi sinuti pameti, sad ću se domisliti istini!“ (PID, str. 14)

Za analizu moralnog razvoja djece kroz etičke dimenzije u bajkama zbirke „Priče iz davnine“, kao osobito zanimljivu u svom predstavljanju koncepata oprosta, istine, grijeha i velikodušnosti, interesantno je analizirati bajku „Kako je Potjeh tražio istinu“. Zanimljivo je da već sam naslov indicira na pronalazak i stjecanje jednog od temeljnih pojmova spoznajne teorije, u čijem je činu ključno raspoznavanje i shvaćanje pravednih i poštenih elemenata kako bi dijete razvilo moralne standarde i norme, istine, čije će otkriće i put koji joj prethodi, zaslužiti oprost³⁹.

Kratak osvrt na fabulu priče koja je obilježila djetinjstvo mnogih mladih čitatelja sjeća nas Ljutiše, Maruna i Potjeha, trojice braće koje je odmalena odgojio pravedan i pošten starac Vjest, koji u priči predstavlja moralnu okosnicu, urešen osobinama koje uz njega povezuju odlike skromnosti, odanosti i nama najvažnije - naklonosti opraštanju. Dakle, imajmo na umu da je djed predstavljao roditeljsku ulogu trima mladićima koji mu kasnije žele nauditi, a uloga je već u prijašnjem poglavlju koje se dotiče moralnog razvoja istaknuta kao posljedica pojavljivanja moralnosti zbog socijalne ovisnosti i osjećaja pripadnosti. Razmatrajući Kohlbergovu teoriju moralnog razvoja, uviđamo kako je preduvjet za razvoj mogućnosti trenutka moralne prosudbe, na čemu se kognitivno razvojni modeli i temelje, upravo ta navedena ovisnost i veza koju stvaramo sa prisnom obiteljskom ličnosti, za Potjeha Vjest. Emocionalna važnost koja se razvija i uči cijeliti kroz vrijeme, temelj je odgojne poruke u ovom djelu. Osudit ćemo zlo još više, ako se naudi ili planira nauditi bliskoj osobi. Ovime dotičemo temu konvencionalne razine Kohlbergove teze, pitajući se, je li obitelj moguća funkcionalna cjelina unutar koje cijelimo vlastiti sud, u Potjehovu slučaju, braća i djed. Klasičan je motiv mudrosti prikazan likom starije osobe čije će odluke biti one koje će nam pokazati kako moralno postupiti, u ovom slučaju, kada popustiti i ne svetiti se. Prema prethodnom iskustvu jednostavno nam je odmah, iako smo na početku otkrivanja svijeta moralnog razvoja poput mladih čitatelja, zaključiti, stara osoba ujedno je često i mudra (primjeri za spomenuto mogu se naći i u bajkama „Šuma Striborova“, „Jagor“, „Lutonjica Toporko i devet župančića“). Nadalje, raskrinkajmo u analizi porive u nama da činimo zla djela i budemo oholi, sebični i ne koristeći puni kapacitet kognitivnog aparata

³⁹ Tablični prikaz detaljne gradaciju puta traženja istine koji karakterizira Potjeha analizira detaljno K. Visinko (Visinko, 2009., 155-179.)

prenaglo i nasilno donosimo odluke, pa zaključimo da se radi o vanjskom utjecaju Bjesomara i, *rogatih u velike rogove*, no i ne toliko mu vjernih - bjesova. Bjesomaru, naime, smeta što je starac pored svoje kolibe načinio sveti oganj koji pali kako se nikada ne bi ugasio. Oganj tako predstavlja vrijednu tradiciju koja će nam kasnije biti temelj za odavanje poštovanja prema djedu. Griswold nam nalaže da onaj kojemu je oprosteno, taj iz vlastitih nahođenja, u daljnjim postupcima pokazuje poštovanje prema onome kojemu je sagriješio. Vladaru svih šumskih bjesova ljutito se kašljalo od dima, što je rezultiralo mržnjom prema Vjestu. Kako bi riješio pitanje djeda, Bjesomar će iskoristiti tri brata i dovesti ih u situacije moralnih pitanja koje, iako naoko za mladog nevinog čitatelja neizvjesne, imaju u cilju navesti ga na razmišljanje i radoznalost. Autori poput Dubravke i Stjepka Težaka (1997.) iznose zanimljivu interpretaciju prema kojoj je mašta Ivane Brlić-Mažuranić pri stvaranju likova bjesova proizašla iz želje za opisom ljudske psihe, odnosno, ljudske naravi. Svatko ima svoje mane i žudnje koje nas iznutra nagovaraju da ih ostvarimo kroz djela, makar pod cijenu zla⁴⁰. Bjesići dodijeljeni braći ovdje su personifikacije grijeha i pristaju njihovim najdubljim žudnjama i porivima. Simboli su žudnje za bogatstvom, silom i moći, te potragom za mudrošću. Oni su, naime, „bezglava čeljad, koja niti je za posao, niti može kome nauditi dok ih čovjek ne primi k sebi.“ (PID, str. 9)

1. *Bjesomar*. Tako nazivahu stari Slaveni u nekim krajevima vladara zlih i opakih sila.

(PID, str. 63)

Božanski lik mladog boga sunca Svarožića, onoga koji određuje granice dobra i zla u okviru zrele moralne ličnosti, pojavljuje se upravo u trenutku kada se braća prestraše tamne i nemile šume kroz čije krošnje se poput magle, zorom prije sunca, povlači Bjesomar. Što je dobro, a što je zlo, u kognitivno razvojnim modelima diktira ozračje u kojem se nalazimo. Posljedično tomu, ti su elementi određeni kršćanskom tradicijom u kojoj je Brlić-Mažuranić odgojena. Kohlbergova teorija, pa i promišljanja kasnijih autora ključnih za rad, poput Nussbaum i Baccarinija, nalaže nam da je moguće nadograđivati već usvojena moralna znanja, odnosno, da je moguć razvitak heteronomne moralnosti koja se ustaljuje (kasnije, nadograđuje) putem regulacije. U našem slučaju, postojeća moralna znanja nadograđuju se putem kazne i nagrade, ključnih parabola kršćanskog učenja s kojima je spisateljica upoznata, to jest, putem smrti, života i naposljetku, Potjehova, prema autorici, zaslužena odlaska u raj. Kako bi braća

⁴⁰ Težak, Težak, *Interpretacija bajke*, 1997., 136.

potisnula strah, počinju zazivati i pjevati kako bi došlo sunce. Uočavamo senzibilitet i naklonost k nacionalnoj kulturi i moć pozitivne pjesme, medija srodnog djeci. Svarožić čuje braću i pojavljuje se kako bi im ukazao na to da zazivaju svijet koji ne poznaju. Nakon što će im ga pokazati, savjetovat će ih kako ispravo djelovati kako bi postigli sreću.

„Evo što vam je raditi: ostanite na krčevini i ne ostavljajte djeda, dok on vas ne ostavi, i ne idite u svijet ni za dobrim ni za lošim poslom, dok ne vratite ljubav djedu.“

(PID, str. 9)

Cijeli razgovor sakriven u krošnjama sluša Bjesomar kojemu Svarožićeve riječi ne idu u korist jer želi nauditi starcu. Bjesomar odluči narediti trima svojim bjesovima da manipuliraju braćom i natjeraju ih da ne poslušaju Svarožićeve riječi, onaj moralni zakon prema kojemu postižu sreću i postaju vrli. Susret sa Svarožićem omogućuje braći stjecanje prvih velikih iskustava u svijetu istine i stavljanja u kušnju. Mladi bog prikazan je uz prisutnost jake svjetlosti koja nam simbolično pomaže da spoznamo, vidimo istinu, dok je tama ona koju nam zbiljni svijet čini nedostupnim. Ljutiša, Marun i Potjeh od Svarožića stječu znanja o bogatstvu, moći i mudrosti (interpretirajmo ove motive kao životne istine vrijedne svakome), no upozoreni su da u taj svijet ne stupaju bez ljubavi. Ljubav je ovdje ključan motiv razumijevanja životnih istina i daje nam snage da pretrpimo sve grijeh. Ako polazimo od teze da je moralna prosudba kod djece rezultat kognitivnog razvoja, onda zasigurno možemo povezati da je spomenuti intelektualni razvoj, od kojeg polazi sam Piaget, pa kasnije Kohlberg, protkan kompleksnom i slojevitom emotivnom pozadinom. Emocije su po svojoj prirodi strahovito kompleksan dio naše osobe i vježbom nad njima otvaramo mogućnosti u postizanju kontrole nad svojim postupcima. Potjeh nam tako pokazuje da je najvažnije da želimo dobro i da iz ljubavi prema bližnjima i prema sebi, polazimo od svojih moralnih odrednica, pokazujući nam tako, da autorica stvara visoko moralno odgovoran lik. Emotivan razvoj, u ovom slučaju razvoj kroz roditeljsku ljubav koji obogaćuje intelektualni razvoj, daje nam taj istančani epistemički autoritet koji nam može omogućiti zanimljivo razmatranje moralnosti mladog čovjeka kojemu je prioritet biti pravedan i voljeti. Iznosi ih i sam Baccarini tematizirajući o stvaranju autonomije u balansiranju našeg unutarnjeg instinkta, vage, ekvilibrija. Opijeni intenzivnim doživljavanjem i strahom kao odlikama mladosti, naši likovi zaboravljaju posljednji dio Svarožićeva naputka da brinu o Vjestu.

2. *Svarožić*. Sunčanu svjetlost zamišljali su naši pređi u obliku prekrasna mladića po imenu Svarožića.
(PID, str. 163)

Nakon povratka iz šume Maruna, Ljutišu i Potjeha opsjednu njima namijenjeni bjesovi i šapću im laži i šire zle misli⁴¹. Ljutiša i Marun upravo pod utjecajem bjesova odluče, bez ikakvog trenutka pomisli, lagati Vjestu o tome što im je Svarožić poručio. Braća tada ne posjeduju zrelo moralno znanje, ne vladaju sobom niti su svjesna posljedica vlastitih postupaka. Potjeh, naprotiv, cijeni istinu i njegove moralne granice mu ne dopuštaju da laže.

„Ali Potjeh vrlo ljubljaše istinu, zato ne htjede da poslušaj bijesa, niti da laže djedu, nego otpje bijesa i reče djedu: „Ne znam, djede, ni što sam vidio, ni što sam čuo.“ (PID, str. 11)

Potjeh, odlukom da ne laže, temelje za moralnu prosudbu nalazi u idealima pravde, odnosno, želje za dobrobit i jednakost vode ga u formaciji ličnosti, ali dovode i do moralne dileme, najpogodnija slučaja za moguću gradaciju moralnih normi, ali i mogućih grešaka koje opraštamo. No svakako, ne izostavimo iz analize da je upravo poriv za pravednim postupanjem onaj koji je natjerao Potjeha da ne poslušaj Svarožićevu riječ. On odluči napustiti djeda kojemu je najviše bilo stalo upravo do njega, kako bi se sjetio datog savjeta, kako bi se sjetio istine. Potjeh tom odlukom svjesno čini prvi grijeh koji će izazvati čin oprosta.

„Što li će meni, sinko, ta istina, kad ja, sijed starac, mogu tri puta umrijeti, dok joj se ti dosjetiš? Tako reče i još se ražali više u srcu negoli u govoru i pomisli: „Kako li me dijete ostavlja!“ Ali Potjeh odgovori: „Idem djede, jer sam tako smislio da je pravedno.“
(PID, str. 13)

Potjeha slijedi i njemu dodijeljeni bijes i zadirkuje ga i smeta mu u željenoj i očekivanoj mirnoj kontemplaciji i dolasku do spoznaje. Nastojanje da pronade mudrost plod je njegova bijesa kao

⁴¹ Opis djelovanja i ponašanja bjesića, osim etički, zanimljiv nam je i s jezično-stilskog gledišta. Dinamika i konotacija na zle pomisli postignute su zvukovnom slojevitošću koja rezultira onomatopeju postignuta suglasnicima s, c, z i r. Bjesovi su tako: *sitni, nakazni, razroki, rogati, ciculjigavi i lakrdije po rakiti*..

njegove uznemirenosti u mahu da ostane pravedan , čime potiskuje zov vlastitog srca. U skladu s Kohlbergovom teorijom Moralnu odgovornost pokazujemo najprije prema sebi, postavivši sebe kao djelatnika vrijednog usavršavanja unutar društva u kojem se nalazimo. Zadovoljavamo vlastite interese, kako bi bili u skladu djelovati u funkcionalnim zajednicama. Jasno nam je zato, zašto je Potjeh, sljedeći svoje ideale, ostavio Vjesta. Nakon nekog vremena bijes i Potjeh se prilagode i, ključno, oblikuju jedno drugo. Iako se Potjeh pokušavao riješiti bijesa, ne uspijeva u potpunosti. Razmatrajući njegovu neuspješnost u tome Težak i Težak čitaju uzrok tome u zaključku da nedovoljne i površne mjere kojima se borimo protiv svojih mana nisu sasvim dovoljne⁴².

U međuvremenu Ljutiša i Marun prestaju brinuti o Vjestu, već sebično gledaju samo sebe i svoje interese. Dok je Marunu cilj postati najbogatijim među braćom, a Ljutiši najsilnijim, Vijest, simbolizirajući kršćansku tradiciju koja je u suprotnosti s njihovim nastojanjima i dalje prilaze cjepanice svetom ognju. Kada se braća odluče riješiti djeda paljenjem kolibe, Potjeh počinje osjećati grizodušje jer ne provodi vrijeme s djedom. U istom trenutku Marunova podsvijest inspirira i hrani njegova bijesa na zle pomisli koje su uslijedile:

„Vidio bijes u Marunovoj torbi, da će on prvi maknuti Vjesta sa ovoga svijeta i tako steći veliku hvalu pred Bjesomarom.“ (PID, str. 18)

Osim u motivu oprosta postupci moralnog učenja koje Brlić-Mažuranić upućuje djetetu, vidljivi su u intertekstualnosti bajke. Tako svoja promišljanja o stupnjevanju grijeha, pa time i oprosta tumači kroz biblijsku parabolu iz Lukina evanđelja, što primjećujemo u karakterizaciji Maruna i Ljutiše; „manje [je] srce u bogataša nego u razbojnika“⁴³. Potvrđujući Marunov grijeh kao veći od Ljutišina. Ljutiša i Marun pale kolibu, izazivaju drugi grijeh za koji će kasnije dobiti oprost, zaključavaju djeda u kolibu i bježe u šumu kako ne bi čuli patnju starog Vjesta. Djed odmah zaključi o kome je riječ, ali ne izražava negativne emocije bijesa, prkosa i ljutnje koje bismo očekivali, već žali svoje unuke. Emocije empatije u ovoj bajci pomažu nam u rasuđivanju upravo stoga jer su, kako tvrdi Nussbaum, neke emocije jače su od drugih, pa nam tako empatija prema djedu (koja je i povezana s prije navedenom temom obiteljske veze), a kasnije i prema Potjehu

⁴² Težak, Težak, 1997., 138.

⁴³ Težak, Težak, 1997., 136.

daje snagu reakcije u nama. Suosjećanje nad tuđom emocijom boli, nad boli onih o kojima čitamo, uči nas koliko je ta ista bol ponekad razlog formiranja nečijeg identiteta. Kroz suosjećanje javlja se ključna veza s likovima o kojima čitamo, a uz pomoć te veze mi imamo mogućnost proživljavanja njihovih emocija. Žalimo djeda, žalimo Potjeha, kroz žaljenje uočavamo važnost odluka koje su rezultat bola i samim time stavljamo im na stepenicu uzora, odnosno primjera kroz koji učimo. Samim time, navedeni ulomak uči dijete kako roditeljska figura reagira na izdaju vlastite obitelji, pa čak i ako se radilo o jednoj od najgorih, o ubojstvu. Vijest se miri sa sudbinom i prigrlji smrt.

Potjeh se budi iz nemirna sna u grizodušju potaknuta sukobom dužnosti između brige o djedu i autoriteta znanja, nakon što ga bijes počinje ismijavati jer nije slušao vlastito srce koje mu je nalagalo da ostane s djedom, već, u želji za pravednošću, odlaskom spozna istinu.

„No Potjeha se duboko kosnulo, što je bijes spomenuo o djedu, i cijele noći ne mogaše Potjeh da zaspi, nego se kida i lomi i sve misli: kako li je sa djedom, sa milim starcem njegovim? (PID, str. 17)

Bijes ukazuje kako takav čin nije mudar, a od Potjeha se očekivalo da bude, zbog čega dolazi Svarožić i stresa svoju zlovolju na najmlađeg unuka. Promjena mišljenja koja je u slučaju Potjeha uzrok emocija poput nesigurnosti, tuge, panike ili grizodušja je u potpunosti normalan trenutak u razvijanju čvrstog moralnog kompasa. Takve su reakcije vrijedne jer u nama diktiraju snagu volje za postupanjem u skladu s onime što smatramo pravednim. Potjeh je tako, nalaže i Baccarini, pokazao promišljanje i promjenu u stavu hijerarhije osobnih prioriteta, postavivši djeda na mjesto istine. Stavovi nam zato nisu nametnuti, već sami biramo koje i zašto, u sukladnosti s već drugim postojećima usvojiti. Potjeh pun srama i u naletu sreće odluči pojuriti djedu⁴⁴. Prije odlaska naginje se u zdenac kako bi se umio, no padne i utopi se. Voda ovdje, u skladu s kršćanskom naukom, može simbolizirati pranje od grijeha za koji se lik pokajao u želji da čist dođe djedu. Grijeh onoga čiji je zločin manji kažnjen je smrću upravo kako bi kao moralni pobjednik zla lišio one slabije, one koji su povodljiviji. Za pobjedu dobra, nužne su žrtve

⁴⁴ Važnost ove situacije komentira Barišić, ističući kako nam ovaj prizor pokazuje da su djeca ranije školske dobi, čitajući bajku „Kako je Potjeh tražio istinu“, zaključila da i pri velikim naletima veselja i sreće moramo ostati razboriti, prisebni i umjereni. (Barišić, *Odgojni aspekti Priča iz davnine - putokaz k trajnim vrijednostima*, 2018., 398)

najboljih, da bi se dobro primaklo onima koji su podložniji utjecajima zla. Zanimljivo je da stvaramo sućut prema središnjem liku kojeg navodimo kao uzor u moralnom odgoju. Žalimo Potjeha ne zbog grešaka koje čini, već zbog potpuno normalnog i poželjnog trenutka moralnog razvoja koji se i treba potaknuti u nama, zbog promjene u srcu koja je nesretno ispraćena. Potjehov bijes naglo se krene veseliti zbog nesreće, no u isti trenutak to „bezglavo i ludo čeljade“ zateklo se u emocijama tuge i jada. Naglasimo opet vezu Potjeha i namijenjenog mu bijesa, vezu motiva zla i podsvijesti kojom može kontrolirati. Onakav kakav je bio Potjeh, takav, tužnim gubitkom, postaje i bijes. Pojavljuju se Ljutiša i Marun, no zaokupljeni svojim bjesovima nisu žalili brata. Njihovi bjesovi čuli su Potjehova bijesa kako vapi i plače, a u prirodi, u ovom slučaju zla, javlja se taj kontradiktoran poriv za pružanjem pomoći i požrtvovnošću. Napuštaju braću i odnose Potjehova, fizički najružnijeg bijesa natrag svome vladaru Bjesomaru. Brlić-Mažuranić rijetko karakterizira svoje likove estetskim fizičkim osobinama, te uz fizički lijepo ne povezuje i dobrotu ili mudrost, no vrijedi istaći da to u bajkama rjeđe susrećemo i da je povezivanje vanjske i unutarnje ljepote u istom liku vrlo često. Potjeh je tako morao umrijeti da bi očajem svojeg bijesa lišio braću njihovih i omogućio im progledavanje.⁴⁵

„Jer da nije poginuo Potjeh tražeći istinu, niti bi bjesovi ostavili Maruna i Ljutišu, niti bi na krčevini bilo svetog ognja ni čestitog naroda.“ (PID, str. 26)

Braća po prvi put nakon skoro godinu dana ostaju bez svojih zloćudnih stvorenja i uplaše se kakav su grijeh počinili prema Vjestu. Zatrčali su se prema kolibi i pronašli djeda na samrti, obavijestivši ga o Potjehovoj nesreći. Braća zatim mole djeda za oprost i obećaju mu da će ga služiti i brinuti o njemu.

„Kad bjesovi od njih odskočili, braći se u isti mah učinilo, kao da su godinu dana slijepi svijetom hodali i kao da su ovog časa na zaravanku opet progledali. (...) Nego nama, djede, oprosti, a mi ćemo te služiti i nastojati kao robovi.“ (PID, str. 22-23)

Emerick i Holmgreen nam tvrde da je oprost temelj za rad na sebi i drugima, onaj koji oprašta automatski je moralni stupanj vrijedan ugleda, pa je djed, neovisno o grijehu Ljutiše i Maruna,

⁴⁵ Težak, Težak, 1997., 138-139.

upravo moralna okosnica na koju se trebamo ugledati kako bi radili na sebi. Vijest je tako primjer čistog nesebičnog oprosta, kojeg navode i autor kao čin kojim se odričemo frustracije i negativnih emocija u korist onih dobrih koje će nas ispuniti. Nota empatije, koju ističe Nussbaum iako na oko emocija koja može izazvati tugu, važna je komponenta moralne nadogradnje koja se postiže čitajući Potjeha. Iz ljubavi rađamo empatiju, iz empatije razvijamo senzibilitet prema drugima i želju za njihovom poukom, kao što Vijest oprašta jednako i Potjehu, i Ljutiši i Marunu.

„Vama je djeco moja, vidim, oprošteno, jer eto živi ostadoste. Al onaj, koji najpravedniji bijaše, onaj morade životom okajati svoju krivicu...“ (PID, str. 24)

Uočavamo kako je u ovom slučaju neka viša sila braći diktirala oprost nakon što su se pokajali, što je sukladno kršćanskom načelu. Pratimo li Griswoldove⁴⁶ uvjete za oprost, likovi koji traže oprost u bajci moraju sažaliti i pokajati se nad vlastitim grijehom, ali isto tako postupcima u budućnosti dokazati i iznijeti poštovanje prema sagriješenome. Braća i djed krenu u potragu za Potjehom i pronalaze ga ispred zlatnog dvorca božića Svarožića koji evidentno simbolizira raj. U dvorac ne smije ući nitko tko nosi ikakav grijeh u duši, što znači da ne može ni Potjeh, jer je napustio djeda. Djed napušta Ljutišu i Maruna i odvodi Potjeha u raj. Potjehu oprašta u potpunosti, svjestan njegove žrtve.

„Idite vi, djeco, vratite se na krčevinu, pa kad vam je oprošteno, vi živite i uživajte u pravednosti ono, što vam je suđeno. A ja idem da pomognem onome, kojemu se najbolje daje uz najtežu cijenu.“ (PID, str. 13)

Marun i Ljutiša i dalje prilažu po cjepanicu svetom ognju, kao i tradiciju i valjanost na čestito koljeno, sinove i unuke. Smatram da upravo nastavak djedu vrijedne tradicije možemo protumačiti kao vrstu odavanja počasti djedu, što je za Griswoldovu teoriju kandidata vrijednog oprosta važno. Bjesomar više ne zalazi u šumu upravo kako ne bi naišao ni na jedno dobro dijete. Ostao mu je samo Potjehov kožuh kao kazna. Potjehu ionako više nije potreban u zlatnome dvoru, u zlatnome raj.

⁴⁶ Griswold, 2007., 47-53.

7. ZAKLJUČAK

Spisateljica u bajkama poručuje i uči da će svaku kletvu i životno kolebanje pobijediti iskrena ljubav. Oprostiti znači istinski voljeti, a spoznati svoj grijeh znači vratiti dug ljubavi. Ljubav je tako jača od svega, a kršćanski zakon dobra još je jednom opravdao sam sebe. Ako ne praštamo, izjedaju nas žudnje, a za oprost, pak, trebamo snage i nesebičnost. Na motivu grijeha i oprosta, u čijim se pozadinama nalazi kršćansko učenje, temeljene su etičke poruke spisateljičinih bajki. Autorica stvara obične, nesavršene likove kakvi smo i mi sami, a od takvih se očekuje udaljavanje i približavanje životnim istinama. Njima omogućuje propitivanje, introspekciju, istraživanje i sazrijevanje mladog čitatelja koji uči kako se vratiti i kada na pravi put, put koji vodi do životnih istina. Na tom putu griješimo, spoznajemo svoj grijeh i dočekujemo ili dajemo oprost. Primjeri Ivane Brlić-Mažuranić su tako izrazito slojevit i kompleksan materijal za promišljanje o odrastanju i formaciji prave odrasle osobe i ličnosti. Osobe koja voli istinu i koja sluša svoje srce, koja razvija empatiju prema drugima i koja, najvažnije, pronalazi u sebi snagu za opraštanjem pogreške.

Razmatranjem različitih teorija u analizama djela, uočavamo koliko je moral osjetljiv i podložan promjenama, a koliko je dobro, kako Nussbaum tvrdi, krhko. Ono što dijete usvoji u ranoj dobi, zasigurno će imati posljedice na formaciju ličnosti u odrasloj dobi. Ljudski je i potpuno normalno povezivati naše postupke u starijoj, zrelijoj dobi, s onim sjećanjima i emotivnim stanjima koje smo doživjeli kao djeca. Kognitivni moment u nama razvijamo, kao što smo i vidjeli u teorijama koje izlažu Nussbaum, Baccarini, pa čak i Posner, kultivacijom emotivnih stanja, stoga smatram da je književnost kao svijet koji nam približava, kako znanja o svijetu oko nas, pa tako i znanja o svijetu u nama, ta koja nam predočavanjem emotivnih putovanja likova može ponuditi nadogradnju moralnih vrijednosti i deliberaciju mišljenja. Oprost je stoga kao čin koji zahtjeva, predstavlja Griswold kroz svoje korake, svrhovito, svjesno i vrijednosno rasuđivanje motiva, izrazito specifičan i zanimljiv slučaj za pregled mogućnosti moralnog razvoja. Supsumirajući teze teorija moralnog razvoja i teze filozofskog mišljenja o oprost, vidimo da se susreću u mnogo trenutaka. Oprost, da bi bio nesebičan i odgojno efektivan, mora biti utemeljen na idealima rada na sebi i rada na osobi kojoj opraštamo u smislu svjesnog odlučivanja u korist lišenja obje strane negativnih emocija. Takvo što možemo odlučiti ako imamo već usvojene moralne vrijednosti, koje kasnije, prema Kohlbergu i suvremenim

autorima, vaganjem motiva u sebi nadograđujemo. Oprost tako stavljamo u ruke emotivnog razvoja, koji svoje temelje nalazi u moralnome.

8. SAŽETAK

Rad se bavi pitanjem mogućnosti moralnog odgoja djeteta kroz motiv oprosta u zbirci „Priče iz davnine“ Ivane Brlić-Mažuranić. Na samom početku dan je pregled rasprave o moralnom odgoju djeteta kroz kognitivno-razvojne procese koje iznosi Lawrence Kohlberg. Prikazana su njegova istraživanja kroz tri ključna stupnja razvoja moralnosti kod djece: pretkonvencionalni stupanj, konvencionalni stupanj i postkonvencionalni stupanj. Nadalje, izlaganje o mogućnosti moralnog razvoja povezuje se s mogućnošću moralnog razvoja kroz književna djela, koja ima suprotstavljene strane. Autori poput Nussbaum i Baccarini iznose stajalište kako je moguće učiti o moralu kroz književna djela, dok Posner smatra da takvo što u fiktivnome svijetu kao što je književnost nije moguće. Slijedi poglavlje pregleda filozofskog aspekta oprosta kao dijela moralne dimenzije o kojoj možemo naučiti iz književnosti. Iznesena su razmatranja autora poput Holmgreen, Emericka i Griswolda, iz kojih zaključujemo kako je oprost postupak koji je odgojno vrijedan za obje strane (stranu koja oprašta i stranu koja je sagriješila) te nas uči kako djelovati u korist rješavanja loših emocija poput frustracije, stresa i tuge. Kako bismo navedena poglavlja uokvirili kontekstom pod kojim okolnostima i za koga Ivana Brlić-Mažuranić piše svoju antologijsku zbirku, iznose se njezini autobiografski podaci koji nam opisuju njezin odgoj i sukob dužnosti kao majke i spisateljice, iz čega i dijelom proizlazi njezina čvrsta etika koja se tematizira u radu. Kako bi se pokazalo da iz zbirke „Priče iz davnine“ dijete može naučiti o moralu kroz koncept oprosta, analizirana je bajka „Kako je Potjeh tražio istinu“ u kojoj je oprost posebno naglašen. U zaključku je ta teza potkrijepljena donesenim sudovima na temelju analize djela.

9. KLJUČNE RIJEČI

dijete, kognitivno-razvojni procesi, *Kako je Potjeh tražio istinu*, *Priče iz davnine*, književnost, moral, ljubav, oprost

10. LITERATURA

1. Baccarini, E. 2010. „Reflective Equilibrium, Art and Moral Knowledge“ u: Proceedings of the European Society for Aesthetics, vol. 2. Str. 20-33.
2. Barišić, A. 2018. Odgojni aspekti Priča iz davnine - putokaz k trajnim vrijednostima u: Stoljeće Priča iz davnine. Str. 395-409.
3. Brlić-Mažuranić, I. (1930). „Autobiografija“ (Topusko, 1916.). Hrvatska revija III, br. 5. u: Brešić, V. (ur.) (1997). Autobiografije hrvatskih pisaca, Zagreb: AGM.
4. Brlić-Mažuranić, I. 1950. Priče iz davnine, Zagreb: Novo pokoljenje.
5. Brlić-Mažuranić I. 1994. Izabrana djela, knj. 1 (prir. Joža Skok). Zagreb; Naša djeca.
6. Brlić-Mažuranić, I. 2010. Dobro jutro, svijete (dnevnički zapisi 1888-1891.). Zagreb: Mala zvona.
7. Ćurković Nimac, J. 2012. „Etička kritika u književnosti. Rasprava između R. Posnera i M. C. Nussbaum o javnoj ulozi književnosti“ u: Filozofska istraživanja, vol. 32 (2). Str. 327-342. <http://hrcak.srce.hr/97189>, (pristupljeno 7. listopada 2019. u 16:07).
8. DePaul M. 1993. „Balance and Refinement: Beyond Coherence Methods of Moral Inquiry“. London: Routledge.
9. Emerick B. 2017. „Forgiveness and Reconciliation“ u: The Moral Psychology of Forgiveness, Norlock, K. J. (ed.), London, UK: Rowman & Littlefield, Str. 117-134.
10. Grakalić Plenković, S., T. Šepić, 2015. „Dospijeće do pisanja – autobiografski tekstovi Ivane Brlić-Mažuranić i Povijest mog života George Sand“ u: „Šegrt Hlapić“ od čudnovatog do čudesnog. Str. 643-654.
11. Griswold C. 2007. Forgiveness: A Philosophical Exploration. Str. 47-53.
12. Holmgren, M. R. 2012. Forgiveness and Retribution: Responding to Wrongdoing. Cambridge University press, London
13. <http://www.indiana.edu/~koertge/Sem104/Kohlberg.html> (pristupljeno 7. listopada 2019.)
14. <https://www.verywellmind.com/kohlbergs-theory-of-moral-development-2795071> (pristupljeno 7. listopada 2019.)

15. Jelčić, D. 1970. Etičke i estetičke dimenzije u djelu Ivane Brlić-Mažuranić, u: Zbornik radova o Ivani Brlić-Mažuranić, ur. Dubravko Jelčić *et al.* Zagreb: Mladost, 1970. Str. 112-118.
16. Nussbaum, C. M. 1992. „Love’s Knowledge. Essays on Philosophy and Literature“, Oxford University Press, New York–Oxford 1992., str.23–24.
17. Kljajić, S. 2005. „Moralni razvoj“ Petz, B. (ur.), Psihologijski rječnik. (str. 273-274). Jastrebarsko: Naklada Slap.
18. Kohlberg, L. 1968. „The child as a moral philosopher“. *Psychology today*, 2. Str. 25-30.
19. Piaget, J. 1965. *The moral judgement of the child*. New York: Free press.
20. Pintarić, A. 2008. *Umjetničke bajke – teorija, pregled i interpretacije*, Sveučilište Josipa Jura Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, Matica hrvatska, Osijek,
21. Posner, R. A. 1997. „Against Ethical Criticism“ u: *Philosophy and Literature*, vol. 21. Str. 1-27.
22. Strawson, P. F. 1974. *Freedom and Resentment and Other Essays*. London: Routledge.
23. Težak, D. i Čudina- Obradović, M. 1996. *Priče o dobru priče o zlu*. Zagreb: Školska knjiga
24. Težak, D. i Težak, S. 1997. *Interpretacija bajke*. Zagreb: DiVič
25. Visinko, K. 2009. *Dječja priča - povijest, teorija, recepcija i interpretacija*, Zagreb: Školska knjiga
26. Zima, D. 2001. *Ivana Brlić Mažuranić*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti
27. Zima, D. 2019. *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić-Mažuranić*, Zagreb: Naklada Ljevak